

Έλληνες και Ιουδαίοι: η πολιτισμική τους σύγκλιση στο πρόσωπο του Φίλωνα του Αλεξανδρέα (Αθανάσιος Ν. Ζιάκας, Δρ. Φιλοσοφίας)

[/ Πεμπτουσία](#)

Ελάχιστοι από τους λαούς της οικουμένης κατόρθωσαν στο διάβα των αιώνων να διατηρήσουν έναν ιδιότυπο εθνικό χαρακτήρα και να επηρεάσουν πολιτιστικά αλλά και σε ευρύτερο επίπεδο διαφορετικής προέλευσης εθνοτικές ομάδες. Τέτοιοι λαοί υπήρξαν οι Έλληνες, αλλά και οι Ιουδαίοι, λαοί που διέσωσαν ιδιαίτερα-αποκρυσταλλωμένα χαρακτηριστικά στον συσχετισμό και την τριβή τους με άλλα έθνη. Οι δύο λαοί όχι μόνο επιβίωσαν ως εθνοτικές ομάδες αλλά αποτέλεσαν και εφαλτήριο για τον εκπολιτισμό και την προκοπή άλλων εθνικών συνόλων τόσο σε επίπεδο χωρικού γειτνιασμού αλλά και σε περιοχές απομακρυσμένες από τις κοιτίδες τους. Η διασπορά τόσο των Ελλήνων όσο και των Ιουδαίων υπήρξε τεράστια ανά τον κόσμο, γεγονός που έφερε τους δύο αυτούς λαούς σε επαφή με διάφορα κοινωνικά μορφώματα, από τα οποία δέχτηκαν επίδραση αλλά και επηρέασαν ανάλογα με τις

εκάστοτε λειτουργικές ανάγκες και επικρατούσες συνήθειες κάθε εποχής.

Ποια ήταν η ιδιοσυστασία, ο σκληρός πυρήνας της ιδιοσυγκρασίας των δύο αυτών λαών που διατήρησε την συνειδησιακή τους ταυτότητα αλώβητη στο πέρασμα του χρόνου; Έχει λεχθεί πως, ενώ στους Ιουδαίους «δόθηκε» η Παλαιά Διαθήκη ως καθοδηγητικό όργανο και, κατά κάποιον τρόπο, πυξίδα στο Ισραηλιτικό *modus vivendi*, αντίστοιχα στους Έλληνες «δόθηκε», προμηθεικώ τω τρόπω, η φιλοσοφία και η δραματική τέχνη. Στους Ισραηλίτες προεξείχαν ως πνευματικοί ηγέτες οι προφήτες και οι πατριάρχες, ενώ στους Έλληνες οι φιλόσοφοι και τραγικοί ποιητές. Το ελληνικό έθνος επιπλέον μπολιάστηκε κατά τους χρόνους της ρωμαϊκής επιβολής από τον Χριστιανισμό και παρήγαγε τους εύχymους καρπούς του βυζαντινού πολιτισμού.

Μια ιδιαίτερη περίπτωση της σπάνιας σύγκλισης της ελληνικής και ιουδαϊκής κοσμοθεωρίας έλαβε χώρα στο πρόσωπο του Φίλωνα του Αλεξανδρέα, ένα

πρόσωπο πραγματικά ποικιλόμορφο και πολυτάλαντο.

Παρά την όποια ελληνίζουσα μορφή διαθέτει το Φιλώνειο κόρπους κειμένων και την υιοθέτηση πολλές φορές πολιτισμικών αγαθών από την ελληνορωμαϊκή κουλτούρα, ο Φίλων προβαίνει σε μια πρόκληση του πολιτισμικού στάτους της εποχής. Δεν είναι λίγες οι φορές που επιτίθεται κατά μέτωπον στην νομοθεσία και τα έθιμα του πολιτισμού, στον οποίο ήταν μαζί με τους ομοεθνείς του υποτελής, ενώ συχνά χρησιμοποιεί και την αλληγορική μέθοδο στα γραπτά του, γεγονός που του επιτρέπει να μιλά με μεγάλη ελευθερία και να ασκεί κριτική σε θεσμούς και καταστάσεις της πραγματικότητας του μεθελληνιστικού κόσμου.

Η σπανιότητα του ως διανοητή έγκειται ακριβώς στην πνευματική αυτάρκεια, η οποία τον χαρακτηρίζει. Όντας ο ίδιος γόνος οικογένειας της Εβραϊκής κοινότητας της Αλεξάνδρειας και στηριζόμενος ακλόνητα στον πατροπαράδοτο Ιουδαϊκό μονοθεϊσμό είναι σε θέση να κρατήσει μια αποστασιοποιημένη άποψη για την ευρύτερη πολιτισμική κατάσταση της εποχής εκείνης και να δώσει το δικό του στίγμα και αποτύπωμα στην πνευματική ατμόσφαιρα της μεθελληνιστικής περιόδου, κατά την οποία έζησε.

Ειδικά στο πεδίο της ελληνορωμαϊκής νομοθεσίας, ο Φίλων παρατηρεί ότι ο υφιστάμενος πλουραλισμός αποτελεί ένδειξη και σημάδι ότι έχει υπάρξει διάβρωση και διαφθορά στο χώρο αυτό. Η πληθώρα νόμων και νομοθεσιών, που ήταν ενδημική στα κράτη της κλασικής ελληνικής πραγματικότητας αλλά και αργότερα στα ελληνιστικά βασίλεια και τέλος την ρωμαϊκή αυτοκρατορία, υποδεικνύουν μια κατάσταση φθοράς και παρακμής και συνδέονται με την επικράτηση του πολυθεϊστικού θρησκευτικού συστήματος στις παραπάνω κρατικές οντότητες.

Κατά τον Φίλωνα, ο Ιουδαϊκός Μονοθεϊσμός ίσταται ως μοναδική πηγή αλήθειας και σύμφωνα με αυτόν, ο Ισραηλίτης νομοθέτης, ο Μωυσής, προβαίνει στο νομοθετικό του έργο εκτός του περιβάλλοντος των πόλεων, στο όρος Σινά, μακριά από κάθε είδους πόλισημα και ανθρώπινη συγκέντρωση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ελληνορωμαϊκή νομοθεσία και γενικότερα η νομοθετική πρακτική και παράδοση Ελλήνων και Ρωμαίων θέτουν αυτόματα εκτός του χώρου της αλήθειας τις δύο αυτές εθνικές ομάδες, όπως αυτή γίνεται κατανοητή υπό το πρίσμα του Ιουδαίου διανοητή.

Οι πόλεις-κράτη της κλασικής περιόδου και κατόπιν οι μεγαλουπόλεις των αχανών βασιλείων του ελληνιστικού και μεθελληνιστικού κόσμου είναι τόποι, όπου κατά τον Φίλωνα, τα ανθρώπινα πάθη επικρατούν και οξύνονται, το ψεύδος και η διαφθορά υποθάλπονται και η αθεία παντός είδους ακμάζει και ωθεί τους φορείς της σε έναν ανήθικο και ακόλαστο τρόπο ζωής. Οι άνθρωποι των πόλεων της

περιόδου τιμούν και λατρεύουν ως θείο, αυτό που καμιά σχέση δεν έχει με την πραγματική θεότητα.

Ο Φίλων κάνει λόγο για την «πολύθεο δόξα»(Περί των δέκα λόγων 65), την αντικείμενη στην ορθή δόξα στον ένα και Ύψιστο Θεό του λαού του Ισραήλ. Αυτό το δόγμα του πολυθεϊσμού πρέπει κατά τον Φίλωνα να παραμείνει μακριά από τους ανθρώπους, αν αυτοί θέλουν να συνεχίσουν να αναζητούν καθαρά και άδολα την αλήθεια.

Βρισκόμαστε σε μια περίοδο, που θρησκεία και κοινωνία αλλάζουν πρόσωπο και ο Φίλων ίσταται αυτόπτης μάρτυρας αλλά και ενεργό μέρος της νέας κατάστασης, που διαμορφώνεται ως προς τους νόμους και τα ήθη της αρχαίας εποχής. Ο Φίλων κατορθώνει να περιβάλει τον Ιουδαϊσμό με ελληνικό ένδυμα, ενώ στον κόσμο επικρατούσε το φαινόμενο του συγκρητισμού ανάμεσα στις διάφορες φιλοσοφικές σχολές, όσο και στις υφιστάμενες θρησκείες. Μετά τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, θρησκείες και δόγματα είχαν έρθει σε επαφή το ένα με το άλλο και δανειστεί στοιχεία μεταξύ τους. Έτσι οι ζωόμορφοι αιγυπτιακοί θεοί είχαν ταυτιστεί με τους ολύμπιους των Ελλήνων, αλλά και μυστηριακές θρησκείες, όπως αυτές των Περσών είχαν συγχρωτιστεί με τα ελευσίνια μυστήρια και τις δοξασίες των ορφικών.

Κατά τον Φίλωνα ο πολυθεϊσμός είναι το αίτιο του διχασμού, της ανυπαρξίας ενότητας στα ανθρώπινα όντα και τελικώς της αναρχίας. Στην ιερή νομοθεσία του Ισραηλιτικού λαού εξοβελίζονται πλήρως όλα τα σχετικά με τα μυστήρια και τις απόκρυφες τελετές της θρησκευτικής πρακτικής των Ελλήνων και των άλλων λαών της Μεσογειακής λεκάνης.

«Όλη αυτή η απάτη και η μωρολογία, που εξαρτάται από μυθοπλασίες και περιφρονεί την αλήθεια και, αφήνοντας κατά μέρος τα άξια της ημέρας και του φωτός, επιδιώκουν αυτά που έχουν λάβει για μερίδιό τους τη νύχτα και το σκοτάδι» (Περί των ειδικών διαταγμάτων Ι.319)

Ο αποκρυφιστικός χαρακτήρας των λεγόμενων μυστηρίων, όπως τα Ελευσίνια ή και άλλων όπως εκείνα των Καβείρων στη Σαμοθράκη, αποτελεί πραγματικά ισχυρό επιχείρημα κατά της εξάσκησης τους, ενώ η συμμετοχή σε τέτοιου είδους τελετές αποτελεί κατά το Φίλωνα μεγάλο ανοσιούργημα.

«Συχνά στα μυστήρια αυτά λαμβάνουν μέρος ληστές και πειρατές και ομάδες ακόλαστων ανδρών και γυναικών προσφέροντας μάλιστα χρήματα για τη συμμετοχής τους»(Περί των ειδικών διαταγμάτων Ι. 323).

Εναλλακτικά, ο Φίλων προτείνει να δούμε τον κόσμο τον ίδιο ως ένα μεγάλο μυστήριο. Αυτό είναι το μόνο αληθινό και απόλυτο μυστήριο κατά τον Φίλωνα, η φύση, δηλαδή, που δείχνει τον Ένα και πάνσοφο δημιουργό της και όχι τα ψευδο-μυστήρια της ελληνικής ή όποιας άλλης ψευδο-θρησκείας.

Ο Φίλων, όντας ο ίδιος αντίθετος προς τη συμμετοχή σε παγανιστικές θρησκευτικές πρακτικές και λατρείες, κρατά μια συνεπή στάση κατά την πρεσβεία του προς το Γάιο Καλιγούλα, όταν έγινε απόπειρα να αλλάξει το θρησκευτικό status στην Αλεξάνδρεια, με την επιβολή της ιουδαϊκής συμμετοχής σε τομείς της εθνικής λατρείας. Η κίνηση αυτή ήταν μια σημαντική έμπρακτη προσπάθεια άμυνας και προστασίας του ιουδαϊκού μονοθεϊσμού απέναντι στην αξίωση του αυτοκράτορα να λατρεύεται ως θεός, «σφετεριζόμενος» έτσι τη θέση του θεού των Ιουδαίων.

Η αίσθηση/σύλληψη ή αυτό-καθορισμός των Ιουδαίων ως λαού, που έχει μια ειδική αποστολή στο ρου της ανθρώπινης ιστορίας, πιθανώς να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην ανεκτικότητα τους απέναντι σε ξένους μονάρχες. Και αυτό διότι ο δικός τους μονάρχης/βασιλεύς, στο πρόσωπο του οποίου θρησκευτική και πολιτική εξουσία συγχωνεύονταν, ήταν κάποιος, του οποίου η έλευση δεν είχε λάβει χώρα

αλλά αποτελούσε στη συνείδησή τους κάτι το αναμενόμενο και αδιαμφισβήτητο σύμφωνα και με τις εσχατολογικές προσδοκίες του Ισραηλιτικού έθνους.

Μετά την εποχή της Μακαβαϊκής επανάστασης, που τοποθετείται χρονικά μεταξύ 168 και 142 π.Χ., εντοπίζουμε τη περίοδο του ιουδαϊκού αυτοπροσδιορισμού, διότι η έννοια Ιουδαίος από εθνικο-γεωγραφική γίνεται θρησκευτική και πολιτική. Ιουδαίος πλέον δεν είναι αυτός, που κατοικεί στην Ιουδαία ή που κατάγεται από Ιουδαίους. Είναι αυτός, που υιοθετεί τον Ιουδαϊσμό, υιοθετεί τα ήθη, τα έθιμα και τον τρόπο ζωής των Ιουδαίων. Η κατάσταση των «προσηλύτων», ατόμων με εθνική προέλευση αλλά που, επίσης επιδείκνυαν αποδοχή και ευσέβεια απέναντι στις ιουδαϊκές θρησκευτικές πρακτικές και ενσωματώνονταν στο Ισραηλιτικό έθνος, συνηγορεί υπέρ της άποψης αυτής. Η παραπάνω περίοδος είναι εκείνη, κατά την οποία, ο ιουδαϊκός λαός θα διαμορφώσει την εθνική, θρησκευτική και πολιτιστική του ταυτότητα μέσω της αναγνώρισης της ετερότητας και της αντιπαραβολής του προς τις άλλες εθνοτικές ομάδες.

Επιπλέον, με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, η οποία πήρε τη θέση της αραμαϊκής και της εβραϊκής, οι Ιουδαίοι μπόρεσαν να κάνουν, τουλάχιστον σε ένα βαθμό, κτήμα τους τον ελληνικό πολιτισμό και να αλλάξουν κατά κάποιο τρόπο την προοπτική τους επάνω στα υπαρξιακά προβλήματα, που ως φυλή αντιμετώπιζαν.

Στην περίπτωση όμως που ετίθετο ζήτημα λατρευτικής φύσεως, όπως στην περίπτωση της απαίτησης του Αυτοκράτορα για απόδοση λατρείας στο πρόσωπό του, οι Ιουδαίοι εξανίσταντο διότι, παρά την όποια πολιτισμική επίδραση που υφίσταντο από τους άλλους λαούς, η θρησκεία τους ήταν το σημείο όπου τραβούσαν την διαχωριστική γραμμή. Ο μονοθεϊσμός των Ισραηλιτών είναι ένα πνευματικό άβατον, ένας χώρος όπου καμία πρόσμειξη, κανένας νεωτερισμός και καμία εξωτερική επίδραση δεν μπορεί να σταθεί. Ο αυτοκαθαρισμός των Ιουδαίων, τούς ήθελε πρώτιστα πιστούς του Ενόσ και Ύψιστου Θεού, του Δημιουργού και ασκούντος πρόνοια για το λαό του και ολόκληρη την κτίση.

Η σχέση του λαού προς τον Θεό είναι μια τέτοια δουλείας. Η δουλεία στον Θεό καθιστά αυτόματα έναν άνθρωπο επίσης θεό, σε σχέση προς τους συνανθρώπους του. Η οπτική αυτή, συνήθης στους ανατολικούς προέλευσης λαούς ήταν μάλλον άγνωστη στον ελληνικό χώρο. Εδώ οι θνητοί πολύ σπάνια αποκτούσαν θεϊκές ιδιότητες και λατρεύονταν ως θεοί, τουλάχιστον όσο βρίσκονταν εν ζωή. Η ιδιότητα όμως του δούλου του Θεού, δίχως μεσάζοντα για την απόκτηση της ιδιότητας αυτής, συνεπέφερε την κυριότητα επάνω στους άλλους ανθρώπους, όπως διακρίνουμε λ.χ. στην περίπτωση του Μωυσή.

Ο χαρακτηρισμός ενός προσώπου με την ιδιότητα του δούλου του Θεού, σίγουρα αποτελεί ένα είδος τίτλου τιμής για τον φορέα του. Αλλά τι είναι εκείνο που προσδίδει σε κάποιον αυτή την ιδιότητα; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό βρίσκεται στη σύλληψη του Φίλωνος για το ποιος είναι ο Θεός και πώς θα 'πρεπε η ανθρωπότητα να συμπεριφέρεται απέναντί του. Η λέξη Ισραήλ μεταφράζεται ως εκείνος ή εκείνοι που βλέπουν το Θεό και ζουν σύμφωνα με τις επιταγές και τους κανόνες που Αυτός, μέσω των χαρισματικών εκπροσώπων του (πατριαρχών, προφητών κ.λπ.) θέτει.

Τέλος, δεν πρέπει να παραγνωρίσουμε την επίδραση του Στωικισμού στον Φίλωνα τον Ιουδαίο που είναι ιδιαίτερα έντονη τόσο σε γλωσσικό επίπεδο όσο και στην προβληματική του. Ειδικά ως προς τις ιδέες τις σχετικές με τη δουλεία είναι γνωστό πως η στωική φιλοσοφία επέφερε μια μεγάλη τομή στο χώρο. Οι κοσμοπολιτικές επαφές της «οικουμένης» ύστερα από τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου «δίδαξαν» στους Έλληνες ένα νέο σεβασμό για τους «βαρβάρους», οι οποίοι υπήρξαν για αιώνες το απόθεμα, από το οποίο αντλούσαν δούλους και υπηρέτες, καθώς η κατωτερότητα των μη-Ελλήνων ή έστω των μη ελληνιζόντων λαών ήταν κατ' αυτούς αδιαμφισβήτητη.

Η στωική θεωρία σχετικά με τη δουλεία και τους πολιτικούς θεσμούς δεν ίστατο ως ένα πρόγραμμα μεταρρύθμισης, αλλά ένα πρότυπο του κόσμου όπως θα ήταν αν μπορούσαν να ενωθούν οι άνθρωποι όχι με τεχνητούς δεσμούς αλλά αναγνωρίζοντας ο ένας στον άλλο κοινές αξίες και κοινούς σκοπούς.

Το χριστιανικό μήνυμα της προς αλλήλους αγάπης φαίνεται να υφίσταται σπερματικά στην παραπάνω στωικής προέλευσης σύλληψη, γεγονός που μας επιτρέπει να δεχτούμε πως και η στωική φιλοσοφία αποτέλεσε σε κάποιο βαθμό

παιδαγωγό της ανθρωπότητας και πρόδρομο της εν Χριστώ αδελφότητας όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτου προέλευσής τους. Ο Παύλος, ο αποκληθείς και ως «ο πρώτος μετά τον Ένα» στην προς Γαλάτας επιστολή αναφέρει: Ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος, ουκ ένι άρσεν και θήλυ· πάντες γαρ υμείς εις εστε εν Χριστώ Ιησού δίδοντας έτσι το στίγμα του νέου πνευματικού προσανατολισμού, ο οποίος συμπεριλαμβάνει ολόκληρη την ανθρωπότητα με πυξίδα σωτηρίας την προσωπική σχέση του κάθε πιστού προς τον Θεό.

Ο Φίλων ο Ιουδαίος, ένας πραγματικός μαχητής της αλήθειας, υπήρξε κατά τον Henry Chadwick ο πρώτος που φιλοσόφησε Χριστιανικά. Κι αν το ερώτημα: «είναι ο Χριστιανισμός Φιλοσοφία;» αναδύεται πιεστικό ως απαντήσουμε: "είναι ΚΑΙ Φιλοσοφία!" όπως θα απαντούσε ο φιλόσοφος και μάρτυρας της εκκλησίας μας Ιουστίνος. Ο Χριστός προσέλαβε όλη και κάθε ανθρώπινη φύση, την εγκολπώνεται και την ανανεώνει. Όσο για τον Φίλωνα τον Ιουδαίο, η περίπτωση του μας ωθεί να σκεφτούμε ποια θα ήταν η στάση του απέναντι στο Χριστιανικό μήνυμα αν τελικά έφτανε αυτό στην χαρακτηριζόμενη από πλουραλισμό και ανοιχτή του διάνοια. Σίγουρα θα εισέδυε στην καινή πίστη, αυτή στον ενανθρωπήσαντα Μεσσία και πιθανώς να απέβαινε ένα διαπρύσιος κήρυκας της. Το μόνο που δεν του το επέτρεψε ήταν η τοπική απόσταση από τα τεκταινόμενα στην Ιουδαία μια απόσταση ιδιαίτερα μικρή σε πνευματικό επίπεδο.

Δεν θα ήταν άτοπο να πούμε ότι ο Φίλων ίσταται ως ένας προ Χριστού Χριστιανός (χαρακτηρισμός που έχει αποδοθεί και στον Σωκράτη) ένας φιλόσοφος που η πνευματική του αυτάρκεια, ως άλλος «δαίμονας», του επιτρέπει να προκαλεί την κοινωνία της εποχής του και να είναι σε θέση να κρίνει ανθρώπους και καταστάσεις της μεθελληνιστικής περιόδου κατά την όποια έζησε.